

VREES AS FAKTOR IN DIE REGSE BLANKE POLITIEK IN SUID-AFRIKA: DIE TWEEDE FASE VAN DIE ERA VAN VOLWAARDIGE REGSE POLITIEKE PARTYE, 1976 - 1982

Derek du Bruyn¹ en André Wessels²

Summary

The years 1976 to 1982 were traumatic for most South Africans. In June 1976, serious riots broke out in the sprawling Soweto township, and spread to other areas in the country. While some whites then, more than ever before, challenged the apartheid policy, others moved further to the right and believed that only the more rigorous application of that policy would safeguard the future of white people in the country. The National Party government clamped down on black opposition groups, individuals and the media, which in turn led to the country being isolated internationally even more than ever before. The vicious cycle of fear was fed by violence and boycotts, which led to more fear, violence and isolation, and gave impetus to the idea of a "total onslaught". Right-wing white voters found a new (and apparently very dynamic) home in the Conservative Party, which was founded in 1982. In the meantime, the establishment of Zimbabwe under the rule of Robert Mugabe in 1980, increased external pressure on the beleaguered South African government. In this study, fear as a factor in right-wing white politics in the years 1976 to 1982 is analysed by referring to the above-mentioned and related matters.

1. INLEIDING

Die wisselwerking tussen swart politieke gedrag en blanke vrese was nog altyd 'n belangrike kenmerk van die Suid-Afrikaanse politieke dinamika. Onlangse gebeure in die Suid-Afrikaanse politiek het hierdie tendens opnuut bevestig. Die xenofobiese aanvalle wat in Mei 2008 plaasgevind het, uitsprake van radikale swart politieke leiers in reaksie op die politieke woelinge binne die African National Congress (ANC), versnelde transformasie en die gevolge daarvan, sowel as die verslegtende sosio-politieke situasie in Zimbabwe, het die vreestemperatuur in Suid-Afrika laat styg.³ Blanke reaksie op hierdie interne en eksterne verwickelinge het gewissel van

¹ Navorsingsgenoot, Departement Geskiedenis, Universiteit van die Vrystaat en tans as historikus verbonde aan die Nasionale Museum, Bloemfontein. E-posadres: derek@nasmus.co.za

² Senior professor, Departement Geskiedenis, Universiteit van die Vrystaat, Bloemfontein. E-posadres: wesselsa@ufs.ac.za. Hy is ook 'n besoekende genoot, University of New South Wales at the Australian Defence Force Academy, Canberra.

³ *Beeld*, 20 Mei 2008, p. 1; 30 Mei 2008, p. 1 en 19 November 2008, p. 1; *The Star*, 22 Mei 2008, p. 9.

'n stygende emigrasiekoers tot groeiende regse politieke sentiment op sommige histories Afrikaanse universiteitskampusse.⁴

Vreesgedrewe politieke gedrag het inderdaad 'n lang geskiedenis in Suid-Afrika. Dit geld veral vir die regse politiek wat op sigself ook ver in die verlede terugstrek. Reeds in die 17de eeu het 'n politieke houding wat vandag beskryf kan word as "regs"⁵ onder die destydse blanke boerepioniers aan die Kaap wortel geskiet. Die sogenaamde regse politieke houding sou soos 'n goue draad deur die Suid-Afrikaanse politieke geskiedenis loop. Die vreesfaktor, en spesifiek vrees as 'n faktor wat 'n bepaalde politieke houding versterk, vorm 'n integrale aspek van die regse politieke houding. Sowel die sogenaamde "regse" as die "vreeslyn" het sedert 1652 parallel saamgevloei en algaande 'n kenmerkende deel van die Suid-Afrikaanse politiek geword.⁶

Hoewel daarteen gewaak moet word om die uitwerking van gebeure in die swart politiek op die blanke en veral regse politiek te oordryf, verkry die resente gebeure in die plaaslike swart politiek wel betekenis indien dit beskou word teen die agtergrond van die reaksie-teenreaksie politiek kenmerkend van die pre-1994 tydperk. Interne gebeure soos die ANC se Defiance Campaign van die vroeë 1950's en die Sharpeville-voorval van 1960, sowel as eksterne gebeure soos die anti-wit geweld in die Belgiese Kongo in 1960, het bepaald blanke vrees versterk. Die argument is dat die gekombineerde uitwerking van interne en eksterne gebeure kumulatief-versterkend op bepaalde politieke houdings ingewerk het – in dié geval 'n regse politieke houding.⁷

In 'n vorige artikel⁸ is daar ondersoek ingestel na die rol van vrees as faktor tydens die eerste fase (1969-1975) van die era van volwaardige regse politieke partye in Suid-Afrika. In hierdie tydperk, wat gekenmerk is deur die stigting van die Herstigte Nasionale Party (HNP) as Suid-Afrika se eerste volwaardige regse politieke party, het interne gebeure in die swart politiek sowel as eksterne gebeure, waaronder die val van die koloniale bewind in Angola en Mosambiek in 1975, 'n bewese invloed op blanke politieke houdings gehad. In hierdie artikel word lig gewerp

⁴ S Johnson, "Fleeing from South Africa", <<http://newsweek.com/id/184783>>, 5 Maart 2009; *Beeld*, 22 Julie 2005, p. 8; 30 Oktober 2006, p. 9 en 5 September 2007, p. 12; *Volkstyd*, 7 September 2007, p. 11.

⁵ Die term "regs" dui op 'n politieke houding wat beskryf kan word as in wese konserwatief en regs van die middelpunt op die politieke spektrum.

⁶ Sien D du Bruyn en A Wessels, "Vrees as faktor in die regse blanke politiek in Suid-Afrika tydens die eerste dekade van die apartheidsera, 1948-1958", *Joernaal vir Eietydse Geskiedenis* 32(2), Desember 2007, pp. 78-94 en D du Bruyn en A Wessels, "Vrees as faktor in die regse blanke politiek in Suid-Afrika tydens die tweede dekade van die apartheidsera, 1958-1969", *Joernaal vir Eietydse Geskiedenis* 33(1), Junie 2008, pp. 1-16.

⁷ PJ Hugo en H Kotzé, *Suid-Afrika oorlewing in politieke perspektief* (Kaapstad, 1978), p. 12; Onderhoud: PJ Hugo, Pretoria, 27 November 1991.

⁸ D du Bruyn en A Wessels, "Vrees as faktor in die regse blanke politiek in Suid-Afrika: die eerste fase van die era van volwaardige regse politieke partye, 1969-1975", *Joernaal vir Eietydse Geskiedenis* 33(3), Desember 2008, pp. 18-35.

op die ontwikkeling van die regse politiek ná 1975, veral in reaksie op politieke gebeure binne en buite die grense van Suid-Afrika. Uitgaande van die standpunt dat die jare 1976 tot 1982 in meer as een opsig krisisjare vir die Republiek van Suid-Afrika (RSA) was en jare waartydens vrees as faktor 'n toenemend belangrike rol in die blanke politiek gespeel het, word kwessies soos die volgende behandel: was die Soweto-onluste van 1976 ook 'n keerpunt in regse politieke geleedere soos wat dit in die breë Suid-Afrikaanse politiek was? Wat was die werklike oorsake van die skeuring in die Nasionale Party (NP) en die daaropvolgende stigting van die Konserwatiewe Party (KP) in 1982? Watter invloed het die bewindsoorname van 'n swart meerderheidsregering onder leiding van die omstrede mnr. Robert Mugabe in Zimbabwe in 1980 op die plaaslike blanke politiek gehad?

2. DIE SOWETO-ONLUSTE, JUNIE 1976

Na meer as 'n dekade waarin die swart politiek as gevolg van onderdrukkende maatreëls binnelands 'n relatief lae profiel moes handhaaf, het daar sedert die vroeë sewentigerjare 'n nuwe, meer radikale politieke bewussyn onder die stedelike swartes begin posvat. Reeds in 1971 het die idee van Swart Mag- (Black Power) en Swart Bewussynsbewegings (SBB) (Black Consciousness Movements) op veral swart universiteitskampusse posgevat. In 1973 het arbeidsonrus, gevolg deur stakings, onder swart werkers in Durban en aan die Rand uitgebreek. Oortuig daarvan dat die onrus sy oorsprong by die politieke aktiviste van die SBB gehad het, het die NP-regering, kort na die afloop van die stakings, tientalle SBB-leiers onder huisarres geplaas.⁹

Die optrede van die Veiligheidspolisie, sowel as die gebeure in Angola en Mosambiek in 1974 en 1975, was bykomende water op die meule van die voorstanders van swart rewolusionêre versetpolitiek, en veral die swart studente-organisasie, South African Students' Organisation (SASO). Die studente-onrus wat op 16 Junie 1976 in Soweto uitgebreek het, het begin as verset onder die swart skoolgaande jeug teen die verpligte gebruik van Afrikaans, die "taal van die onderdrukker", in skole. Die onrus het landswyd uitgekring en gelei tot betogings, botsings met die polisie, brandstigting en plundery. Einde 1977 is die opstand onderdruk, nadat meer as 700 mense dood en omvangryke skade aan eiendom aangerig is.¹⁰

Ten spyte van die feit dat die Soweto-opstand misluk het, het dit verreikende gevolge vir sowel die swart as wit Suid-Afrikaanse politiek gehad. Die regering het hard teruggeslaan en 18 organisasies, waaronder SASO, verbied en verskeie swart

⁹ T Lodge, *Black politics in South Africa since 1945* (Johannesburg, 1983), pp. 325, 330; *New nation, new history* (Johannesburg, 1989), pp. 87-93.

¹⁰ A Odendaal, *Vukani Bantu! The beginning of black protest politics in South Africa to 1912* (Kaapstad, 1984), p. 291; JD Brewer, *After Soweto an unfinished journey* (Oxford, 1986), p. 2; BN Pityana en M Ramphela (reds.), *Bounds of possibility the legacy of Steve Biko and black consciousness* (Kaapstad, 1991), pp. 111-128; Lodge, pp. 325, 330.

jeugleiers in aanhouding geplaas. Een van hulle was Steve Biko, 'n leiersfiguur in die SBB in die sewentigerjare. Biko het beswyk aan beserings wat tydens aanhouding opgedoen is, hoewel die werklike oorsaak van sy dood amptelik verswyg is. Hierdie insident het 'n blywende indruk op die swart politieke bewussyn gemaak en die gees van Biko sou voortleef om blankes se politieke gewete te teister, en wel in die gedaante van 'n konstante herinnering aan die skadukant van hul moraliteit. Hoewel Biko se dood waarskynlik die meer konserwatiewe en veral regse blankes in die woorde van die destydse minister van Binnelandse Sake, mnr. Jimmy Krüger, "koud gelaat het", behoort hierdie sielkundige nadraai in húl geval saamgelees te word met die breër uitwerking van die Soweto-opstand op die blanke psige.¹¹

Indien die Soweto-onluste verreikende implikasies vir die swart politiek ingehou het, waaronder die opkoms van die ANC as 'n sogenaamde onsigbare "derde mag", was die effek van die gebeure op die blanke politiek waarskynlik nog meer betekenisvol. Die verstedelike swartes, wat teen die middel-sewentigerjare meer as 'n derde van die totale swart bevolking uitgemaak het, het 'n politieke faktor geword wat nie net die voortbestaan van die apartheidstaat *per se* bedreig het nie, maar ook 'n bedreiging vir die politieke mag van die blanke minderheid ingehou het. Voortaan sou militantheid die politieke styl van die stedelike swarte kenmerk. Hierdie sogenaamde "politiek van radikalisme" is veral betekenisvol ten opsigte van die teenreaksie wat dit by die NP-regering, die plaaslike media en blanke kiesers ontlok het.¹²

Alvorens die blanke teenreaksie met betrekking tot politieke houding van naderby beskou word, is dit nodig om eers die vreeskwessie as die vernaamste dryfveer agter hierdie teenreaksie uit te klaar, want ná 1976 het vrees, of "die politiek van blanke vrees", te staan gekom teenoor die "politiek van swart radikalisme". Eerstens bestaan daar redelike eenstemmigheid onder waarnemers van die Suid-Afrikaanse situasie, waaronder Rhoadie, Schlemmer en Bloom, dat die vreesklimaat ná 1976 betekenisvol verander het. Die klemverskuiwing wat ingetree het, hou verband met die mate waarin vrese betreffende identiteitshandhawing en lewenstandaard oorskadu is deur sekuriteitsverwante en, in 'n mindere mate, oorlewingsstipe vrese. Hier word veral gewys op vrese oor die moontlike ineenstorting van die bestaande orde (soos in Angola en in Mosambiek in 1975) en die implikasies wat dit vir die persoonlike sekuriteit van blankes sou inhou. Hierdie klemverskuiwing is veral geldig ten opsigte van werkers- en laer-middelklas Afrikaanssprekendes wat, in 'n groter mate

¹¹ L Gordenker, "Afrikaner nationalism and the plight of South Africa", *The Yale Review* 4, Junie 1979, p. 487; F Meer, *Mandela higher than hope* (Durban, 1990), p. 331; Pityana en Ramphela, pp. 128-129.

¹² L. Schlemmer, "White voters and change in South Africa: constraints and opportunities", *Optima* 27(4), 1978, p. 66; Gordenker, p. 487; *Suid-Afrikaanse Statistieke 1993* (Pretoria, 1993), tabel 1.7.

as Engelssprekendes, vraagstukke rakende lewenstandaarde op die agtergrond begin skuif het in die aangesig van 'n groter wordende fisiese bedreiging.¹³

Tweedens is die betekenis van hierdie nuwe belangrikheid van die oorelewingskwessie veral geleë in die mate waarin dit die meer dinamiese rol wat die vreesfaktor in die blanke politiek sou speel, ten grondslag gelê het. In dié opsig word nadruklik gewys op die motiveringseffek van vrees, en in besonder die groter mate waarin vrees politieke houding begin beïnvloed en bepaal het. Schlemmer verwys in hierdie verband na die sogenaamde “self-reinforcing circle of fear”¹⁴ waardeur vrees inderdaad 'n kringloop van reaksie en teenreaksie ontketen: blankes se vrees vir verandering lei tot 'n weerstand teen veranderinge wat, in die aangesig van toenemende swart teenstand en eksterne druk, verder gerasionaliseer word tot negatiewe en gestereotipeerde persepsies van swartes en hul politieke motiewe. In dié proses is blankes se vrees vir die moontlike gevolge van 'n swart politieke oorname dus versterk.¹⁵

Ten einde verdere lig te werp op blanke politieke persepsies kort na die Soweto-onluste en die sosio-politieke klimaat waarin hierdie persepsies gevorm is, behoort ook gekyk te word na die aard van plaaslike media-verslaggewing oor die gebeure. As meningsvormer behoort die rol van die media in blanke vreespolitiek geensins onderskat te word nie. In teenstelling met die situasie in die vroeë sestigerjare, soos byvoorbeeld die plaaslike verslaggewing oor die Sharpeville-insident,¹⁶ toe die trant van beriggewing in Engelse en Afrikaanse koerante grootliks ooreengestem het, het daar tydens die 1976-onluste 'n opvallende kentering gekom. Terwyl die Afrikaanse koerante meesal 'n houding ingeneem het wat getuig het van simpatie met die lot van die enkele blanke slagoffers en die regering se drakoniese optrede teen die oproeriges verdedig het, het die Engelse koerante óf 'n neutrale óf 'n simpatieke houding teenoor die swart slagoffers van die onrus ingeneem.¹⁷ Ongeag die feit dat die getal swart slagoffers van die onluste meer as 700 beloop het en die blanke ongevalle minder as 20, het dit opgeval dat berigte oor laasgenoemde die Afrikaanse koerante se voorblaaië oorheers het.¹⁸

Veral opvallend is die feit dat die regeringsgesinde Afrikaanse koerante gepoog het om 'n direkte verband te lê tussen die eksplisiet rewolusionêre retoriek wat in

---

¹³ Onderhoud: NJ Rhoadie, Pretoria, 15 Julie 1992; J Stewart, "South Africa: the Afrikaners' dilemma", *Business Week*, 7 Augustus 1987, p. 44; H Adam en HB Giliomee, *The rise and crisis of Afrikaner power* (Kaapstad, 1979), p. 138.

¹⁴ Schlemmer, p. 78.

¹⁵ *Ibid.*; Onderhoud: NJ Rhoadie, Pretoria, 15 Julie 1992; Onderhoud: PJ Hugo, Pretoria, 27 November 1991.

¹⁶ Sien Du Bruyn en Wessels, "Vrees as faktor in die regse blanke politiek in Suid-Afrika tydens die tweede dekade van die apartheids-era, 1958-1969", *Joernaal vir Eietydse Geskiedenis* 33(1), Junie 2008, p. 6.

¹⁷ Sien bv. *The Cape Times*, 19 Junie 1976, p. 10; *Rand Daily Mail*, 17 Junie 1976, p. 15.

¹⁸ Sien bv. *Die Transvaler*, 17 Junie 1976, p. 2 en 19 Junie 1976, p. 3; *Die Volksblad*, 17 Junie 1976, p. 3 en 22 Junie 1976, p. 1.

die loop van die opstand in swart geledere geuiter is, en die moorde wat op blankes gepleeg is. Let byvoorbeeld op die volgende (hoofopskrif kursief gedruk): “*Maak dood, gil swartes by man se lyk, Ons wil van die blankes niks weet nie. Almal moet doodgemaak word, het ’n groot skare swartes in Soweto geskreeu terwyl hulle om die lyk van dr. M Edelstein van die Bantoesake-Administrasieraad in die straat saamgedrom het. ‘Laat almal sien wat hier gebeur. Ons baklei’, het hulle gejubel.*”¹⁹ Insiggewend is ook die berigte waarin voorspel is dat die swart onrus op groot skaal na die blanke gebiede sou oorgaan en dat die stygende wapenaankope deur blankes gedui het op ’n voorbereiding vir burgeroorlog aan blanke kant. Vergelyk in dié verband: “*Geweld na wit gebiede. Onluste het ook in sekere gevalle na wit woonbuurtes uitgekring. Blankes is met klippe bestook*”;²⁰ “*Wapenverkope vandag hoër. Vuurwapen- en ammunisiehandelaars het gister ’n styging in veral die verkope van ammunisie bespeur. Hulle verwag dat die verkope van wapens self van vandag af kan begin toeneem ná die koerantberigte van die oproer in Soweto.*”²¹

’n Verklaring van die “oorreaksie” in die Afrikaanse media op die enkele gevalle waar blankes die direkte slagoffers van swart geweld was, is geleë in die feit dat daar toe vir die eerste keer werklik sprake was van politiek-gemotiveerde swart-op-wit-geweld op eie bodem. Die gebeure in die Kongo en die geweldsorgies in Angola en Mosambiek – tot nog toe vir blankes nie veel meer nie as vreesaanjaende beelde van dit wat blankes se lot onder ’n swart regering moontlik kon wees – het skielik op eie bodem gerealiseer. Teen die agtergrond van die Soweto-gebeure het hierdie werklikheid, wat inderdaad op die koerantvoorblaaië gestalte aangeneem het, ’n groot aantal blankes, veral konserwatiewe NP-gesinde Engels- en Afrikaanssprekendes, die wysheid van eerste minister adv. BJ Vorster se beoogde hervormings – wat later bespreek sal word – laat bevraagteken. Trouens, heelwat blankes het die NP se politieke koers begin betwyfel.²²

Indien bogenoemde interpretasie van gebeure vergelyk word met die resultate van empiriese navorsing wat gedoen is om die breë blanke politieke opinie ná die onluste te toets, kan tot die slotsom gekom word dat die politieke opstand van 1976, veral ten opsigte van die korrelasie tussen vrees en politieke houding, as ’n algehele waterskeiding beskou moet word. Hoewel daar eenstemmigheid is dat die Soweto-gebeure blanke vrese oor die breë politieke spektrum verhewig het,²³ is die vraag of sodanige vrese gelei het tot ’n toename in blanke steun vir die regse politiek en of

¹⁹ *Die Volksblad*, 17 Junie 1976, p. 3.

²⁰ *Die Transvaler*, 19 Junie 1976, p. 1.

²¹ *Ibid.*, 18 Junie 1976, p. 6.

²² A Brooks en J Brickhill, *Whirlwind before the storm* (Londen, 1980), pp. 274, 292-294; B Lapping, *Apartheid a history* (Londen, 1986), p. 162; Onderhoud: NJ Rhoadie, Pretoria, 15 Julie 1992.

²³ JM Nieuwoudt *et al.*, “White attitudes after Soweto: a field experiment”, *Suid-Afrikaanse Tydskrif vir Sosiologie* 16, September 1977, pp. 10-11; Schlemmer, pp. 63, 68; T Hanf *et al.*, *South Africa the prospects of peaceful change* (Kaapstad, 1981), p. 208; Onderhoud: FA van Jaarsveld, Pretoria, 23 Maart 1992.

genoegsame bewyse bestaan vir sodanige argument. In die eerste plek voer onder andere Nieuwoudt *et al.* aan dat ondersteuners van die NP, in teenstelling met wat die geval was vóór die onluste, ná Julie 1976 intenser vrees ervaar het as die ondersteuners van spesifiek die linkse blanke opposisiepartye. Gekoppel aan die tekens van 'n sluimerende regse faksie in die NP sedert die vroeë sewentigerjare, sou 'n argument ten gunste van die verband tussen 'n toename in vrees en die groeiende regse sentiment binne die NP ná 1976 wel uitgemaak kon word. Tweedens kan die argument verder ondersteun word deur onder meer Nieuwoudt *et al.* se bevinding dat vrees sedert 1976 sigbaar sterker aanwesig was onder blankes woonagtig in streke met die digste konsentrasie swartes, spesifiek Transvaal (tans Gauteng, Limpopo en Mpumalanga) en Natal (tans KwaZulu-Natal), te vergelyk met die feit dat veral die Transvaal 'n teelaarde vir regse sentiment geword het. Eweneens het sekere dele van Natal 'n bron van hoofsaaklik regse sentiment geword.²⁴

In die derde plek kan daar ook gewys word op Hanf *et al.* se bevinding dat blankes ná 1976 die opsie van gewelddadige teenstand as middel ter verdediging van die politieke *status quo* as sosiaal en polities meer aanvaarbaar beskou het as wat die geval vóór 1976 was. In dié opsig kan die ontwikkeling van 'n sogenaamde “militante patriotisme” geïnterpreteer word as 'n neiging na regs, aangesien sodanige patriotisme 'n belangrike motief in die ontluikende regse en veral verregse politiek geword het. Die toenemend paramilitêre karakter van ultraregse organisasies soos die Afrikaner Weerstandsbeweging (AWB), kan as 'n uitvloeisel van hierdie mentaliteit beskou word. Hierbenewens wil dit voorkom of die mate waarin die toenemende militarisering van die Suid-Afrikaanse samelewing ook verband gehou het met hierdie neiging, gekoppel kan word aan die feit dat die uitbreiding van die Suid-Afrikaanse verdedigingsmagte in ooreenstemming was met die breë gevoel in blanke, en veral regse blanke, geleedere.²⁵

In die lig van die voorafgaande lyk dit of die 1976-onluste, wat ten opsigte van die vreeskwessie nie van die gebeure in Angola en Mosambiek losgemaak kan word nie, nie net 'n kentering in die blanke politieke houding gebring het nie, maar meesal in 'n neiging na polities regse sentimente neerslag gevind het. Hoewel daar volgens Hanf *et al.* 'n onderskeid tussen Afrikaans- en Engelssprekendes getref moet word ten opsigte van die intensiteit van vrees, sowel as die relatiewe geneigdheid tot regse denke, het die ervaring van 'n gemeenskaplike bedreiging die verskille wat vóór 1976 ten opsigte van vrees en politieke houding in blanke geleedere aanwesig was, ná 1976 laat vervaag. In hierdie opsig het 'n “politiek van swart radikalisme” dus te staan gekom teenoor 'n “politiek van blanke vrees”.²⁶

²⁴ Nieuwoudt *et al.*, pp. 10-11; Brooks en Brickhill, pp. 274, 292-294; Lapping, p. 162.

²⁵ Hanf *et al.*, pp. 208-210; Onderhoud: NJ Rhodie, Pretoria, 15 Julie 1992.

²⁶ Hanf *et al.*, pp. 209-210; Onderhoud: PJ Hugo, Pretoria, 27 November 1991.

Dit is noodsaaklik dat die neiging na regs in die blanke politiek ná 1976 nie ten koste van die beweging wat na links plaasgevind het, beklemtoon word nie. Naas die golf van kritiek vanuit die tradisioneel liberale opposisiegeledere (Verenigde Party, VP, en die Progressiewe Reformiste Party, PRP) op die regering se optrede teenoor die swart oproeriges, het daar ook by die verligte vleuel in die NP twyfel begin ontstaan oor die wenslikheid van die voortsetting van 'n beleid wat in wese misluk het. Die internasionale veroordeling wat op die 1976-onluste en ook in 1977 met die dood van Steve Biko gevolg het, die verslegtende swart-wit-verhoudinge en daarmee saam groeiende interne swart opposisie teen die blanke bewind, het in hierdie kringe tot nuwe denke oor die rassevraagstuk gelei. Hierdie verligte Nasionaliste, meesal akademici en sakelui, het begin aandring op beleidsveranderinge, waaronder die verslapping van instromingsbeheer en die afskaffing van ander apartheidsmaatreëls.²⁷ Die groeiende internasionale isolasie van die RSA, soos weerspieël in verskerpte boikot-aksies (wat 'n verpligte Verenigde Nasies-wapenboikot (1977) ingesluit het), moet ook in hierdie verband verdiskonteer word.

3. GROEIENDE VERLIG-VERKRAMP-VERDEELDHEID OOR DIE KWESSIE VAN BLANKE OORLEWING

Die teenstrydige reaksie binne NP-geledere op die 1976-onluste het die groeiende verwydering tussen die verligte en verkrampde faksies binne die NP weerspieël. Teenoor die verligtes, wat op betekenisvolle maar nie werklik fundamentele verandering aangedring het nie, was die verkrampde faksie, onder leiding van die ultrakonserwatiewe dr. AP Treurnicht, gekant teen die afskaffing van “klein apartheid”. Omdat premier Vorster gevrees het vir 'n skeuring in Afrikaner-volkseenheid onder sy bewind, het hy reeds vroeg in 1976 vir Treurnicht in sy kabinet opgeneem om sodoende die steun van die regtervleuel te behou. Hiermee is Treurnicht se posisie as vertolker en bewaker van die ortodokse apartheidsfilosofie versterk. Die sogenaamde verkrampde vleuel in die NP het, soos dit ook vroeër die geval was met die Albert Hertzog-faksie, beleidsverandering as die begin van blanke oorgawe gesien. In sy werk *Credo van 'n Afrikaner* (1975) het Treurnicht sy politieke geloofsbelydenis uiteengesit. Dit kom kortliks neer op die volgende: sonder “klein apartheid” is “groot apartheid” sinneeloos; geen assimilasie met die “nie-blankes”²⁸

²⁷ FA van Jaarsveld, "Die Afrikanerdom: 'n histories-vertraagde volk – weg en selfbegrip", *Historia* 31(2), September 1985, p. 27; Schlemmer, p. 72; Lapping, p. 162; Onderhoud: NJ Rhodie, Pretoria, 15 Julie 1992.

²⁸ Wanneer die term "nie-blanke(s)" soms noodgedwonge gebruik word, word geen negatiewe konnotasie geïmpliseer nie.

nie en die blanke volke (Engels- en Afrikaanssprekendes as aparte volke) moet blank bly met selfbeskikking in 'n eie lewensruimte.²⁹

Dit is dus duidelik dat die verskil tussen die verligte en die verkrampte strome in die NP fundamenteel was: terwyl die verligtes daarvan oortuig was dat blanke selfbehoud slegs deur middel van aanpassing verseker sou kon word, het die verkramptes geglo dat die Afrikaner steeds sy heil in streng segregasie moes soek. Slegs skeiding sou oorlewing waarborg. Dit kom dus voor of die oorkoepelende konsep van blanke oorlewing ten grondslag gelê het aan hierdie uiteenlopende standpunte binne die NP. In die lig hiervan kan aangevoer word dat die oorlewingskwessie ná 1976 tegelyk die verenigende en die verdeelende faktor in die blanke politiek geword het; verenig in die strewe om te oorleef, maar onderling verdeeld oor die wyse waarop oorlewing verseker kon word.³⁰

Die NP het hom teen die einde van 1977 in 'n moeilike posisie bevind, want enersyds was die party verplig om, naas beleidsaanpassings wat gemaak moes word, finaal sy beeld as eksklusiewe Afrikanerparty af te skud en sy voelers na Engelssprekende blankes uit te steek ten einde die breedste moontlike blanke steunbasis te kon verseker. Blanke eenheid oor die taalgrense heen het 'n noodsaaklikheid geword, aangesien dit as teenvoeter moes dien vir die swart politieke eenheid wat besig was om vorm aan te neem. Die vorming van die sogenaamde Black Alliance deur tuisland- en ander swart leiers het blanke vrese versterk in die sin dat dit lynreg in stryd was met die belangrike oorlewingstrategie van verdeel-en-heers.³¹

Aan die ander kant egter, het die NP besef dat hy die gevaar loop om die steun van 'n groot persentasie van die Nasionale Afrikaners, veral dié in die verkrampte vleuel, te verloor indien verandering in die proses vervreemding tussen laasgenoemde en die NP-leiding in die hand sou werk. Ten einde te verenig en nie te verdeel nie, is die kwessie van oorlewing – waarna ook reeds vroeër verwys is as die “politiek van oorlewing” – as 'n oorkoepelende mobiliseringsstrategie ontplooi. Hugo verwys in hierdie opsig na die neiging om 'n probleem van politieke akkommodasie te dramatiseer sodat dit as 'n oorlewingstryd voorkom. Na aanleiding van Baker se “beleërde kultuur”-teorie is die oorlewingskonsep op sigself nie 'n bindingsmeganisme nie, maar wel die faktore wat hierdie konsep onderlê, naamlik die idee van 'n sigbare en bewustelike bedreiging, asook die vreeskwessie. Vrees word dus 'n faktor sodra daar sprake is van 'n bedreiging – hetsy werklik of kunsmatig gestimuleer. Sodra die bedreiging afneem, verdwyn of verminder die gepaardgaande vrees. Op die politieke terrein verkry hierdie verwantskap besondere

²⁹ AP Treurnicht, *Credo van 'n Afrikaner* (Kaapstad, 1975), pp. 1-10; Onderhoud: AP Treurnicht, Pretoria, 13 Julie 1992; *Die Volksblad*, 21 Junie 1976, p. 13; A du Toit, "Afrikaner crisis", *Frontline* 2(5), April 1982, p. 28; Onderhoud: NJ Rhodie, Pretoria, 15 Julie 1992; PJ Cillié, "Die Afrikaners: Afrika se wit stam", *Suid-Afrikaanse Panorama* 22(5), Mei 1977, p. 11.

³⁰ Treurnicht, pp. 1-10; Schlemmer, pp. 76-79; Onderhoud: PJ Hugo, Pretoria, 27 November 1991.

³¹ D O'Meara, *Volkskapitalisme* (Londen, 1983), p. 252; Lodge, pp. 336-338.

betekenis, veral wanneer 'n bedreiging kunsmatig geskep word. In sodanige gevalle word vrees 'n manipuleerbare faktor – en dus 'n middel tot 'n doel. Binne die konteks van die “politiek van oorlewing” kom dit neer op die volgende: deur vrees te manipuleer is dit moontlik om die oorkoepelende saambindingskonsep, naamlik die oorlewing van die groep, as 'n politieke mobiliseringsagent te benut.³²

Aan die hand van hierdie strategie het die NP die bestaande bedreiging sodanig vergroot dat die verbandhoudende vrese onder blankes ook kunsmatig verskerp is. Ten einde die blankes, wat reeds in 'n mindere of meerdere mate deur hul vrees vir 'n gemeenskaplike bedreiging (die ANC) op etniese gronde saamgegroepeer was, *en masse* na die NP af te kraal, is die party en sy beleid voorgehou as blankes se enigste waarborg vir politieke en fisiese sekuriteit.³³ Let in dié verband op die volgende uittreksel uit die hoofberig wat in *Beeld* van 22 November 1978 verskyn het: “Die NP is die borg van die blanke se voortbestaan in 'n onstuimige subkontinent, en die opposisie en vyande sal elke krakie wil oopbeur.”³⁴ Deur die NP direk te koppel aan blanke oorlewing is teruggeval op die NP se strategie van etniese mobilisering van die veertigerjare, met dié verskil dat dit nie meer soseer Afrikaner-voortbestaan nie, maar blanke voortbestaan is wat die *raison d'être* geword het.

Een van die beste voorbeelde van die manipulerings van kunsmatig-gestimuleerde vrese, is die sogenaamde “totale aanslag”-konsep wat in die sewentigerjare sy beslag gekry het. Hierdie konsep het nou saamgehang met die sogenaamde militarisering van die Suid-Afrikaanse samelewing, waardeur gepoog is om die totale blanke bevolking direk of indirek te betrek by die militêre stryd waarin Suid-Afrika toe in die noorde van Suidwes-Afrika (vandag Namibië) en in die suide van Angola gewikkel was. Dít is grootliks bewerkstellig deur die “totale aanslag”-konsep (vergelyk ook die “totale oorlog” en “totale strategie”) direk te koppel aan die kwessie van blanke oorlewing. In Maart 1977 het die hoof van die Leër, genl. Magnus Malan, as volg verklaar: “I must emphasise that the overriding consideration is survival. Survival concerns every citizen [i.e. white person] in South Africa directly and personally.”³⁵ Terselfdertyd is die vreesfaktor, veral die vrees dat die bestaande orde in Suid-Afrika óf deur 'n buitelandse inval óf deur 'n binnelandse opstand omvergewerp sou word,

³² PJ Hugo (red.), *Afrika-politiek* (Pretoria, 1988), p. 305; DG Baker, "Race, power and white siege cultures", *Social Dynamics* 1(2), Desember 1975, pp. 144-145; H Lindsay Smith, *Anatomy of apartheid* (Germiston, 1979), pp. 120-121; Van Jaarsveld, p. 27.

³³ GME Leistner, "Change in Afrikaner national life", *Africa Insight* 10(2), 1980, p. 75; Adam en Giliomee, pp. 133-134, 140; H Giliomee, "The development of the Afrikaner's self-concept" in AP Hare *et al.*, *South Africa sociological analysis* (Kaapstad, 1979), pp. 56-65; Lindsay Smith, p. 170.

³⁴ *Beeld*, 22 November 1978, p. 14.

³⁵ *Sunday Times*, 13 Maart 1977, p. 15.

met groot effek deur die militariste benut. 'n Persepsie dat Suid-Afrika inderdaad reeds deur die vyand beleër is, is veral by regse blankes geskep.³⁶

Ten spyte van die feit dat die NP se oorlewingstrategie, onder meer gebaseer op die konsolidasie van die twee taalgroepe, klaarblyklik geslaag het, het daar teen die einde van die sewentigerjare onder die druk van die NP se verligte vleuel die besef in regeringskringe begin posvat dat blanke oorlewing op die lange duur nie gewaarborg sou kon word deur blanke eenheid alleen nie, maar slegs deur 'n "Suid-Afrikanisme" wat oor kleurgrense heen gestrek het. Daar is besef dat die blankes vanweë die ongunstige posisie waarin hulle hul as minderheidsgroep naas die swart meerderheid bevind het, toenadering tot die gematigdes onder die "nie-blankes" sou moes soek, en dat die toenemende swart-wit-polarisasie alleenlik deur konstitusionele hervorming geneutraliseer sou kon word. Hierdie toedrag van sake het die NP-regering met slegs 'n enkele alternatief gelaat: beperkte en beheerde verandering. In die gees van hierdie benadering, wat geëis het dat die Afrikaner hom finaal losmaak van sy ortodokse verlede en by die eise van die tyd aanpas, is die ou apartheid-slagspreuk "segregeer of sterf" nie-amptelik vervang met "pas aan of sterf".³⁷

Teen die laat sewentigerjare het daar dus 'n nuwe dimensie van die oorlewingskonsep na vore getree, naamlik een waarna Adam en Giliomee verwys as sogenaamde "joint survival". Waar blanke selfbehoud tot nog toe gesien is in terme van blanke eenheid teenoor swart eenheid, is besef dat blanke oorlewing op die duur alleen verseker sou kon word deur koalisievorming oor kleurgrense heen. Nie kleur nie, maar politieke sentiment en ideologie het nou die verdelingslyn geword. Daar is gereken dat 'n koalisie van alle gematigde Suid-Afrikaners bewerkstellig moes word as teenvoeter vir swart radikalisme. Weer eens is die oorlewingskwessie, in dié geval die oorlewing van daardie "nie-blankes" wat hulle met die ideale van die breë blanke bevolking kon vereenselwig en hul ook teen die rewolusionêre politiek verset het, opgehaal.³⁸

As 'n uitvloeisel van die nuwe denke in die NP het daar in die loop van 1977 die besef posgevat dat 'n politieke oplossing wat terselfdertyd blankes se belange (lees: bevoorregte posisie) beskerm het en "nie-blankes" op die een of ander wyse binne 'n algemeen aanvaarde politieke bestel kon akkommodeer, gevind moes word. In die lig hiervan het die idee van demokratiese pluralisme – die toepassing van die Westerse demokratiese beginsel van een-mens-een-stem op 'n plurale en

³⁶ RM Price, *The apartheid state in crisis* (Oxford, 1991), pp. 85-87; E Sidiropoulos en L Benjamin, "The quest for security", *Joernaal vir Eietydse Geskiedenis* 16(2), Desember 1991, pp. 106-107; Adam en Giliomee, pp. 134-138; Onderhoud: CP de Kock, Pretoria, 27 November 1991.

³⁷ FA van Jaarsveld, *Die evolusie van apartheid en ander geskiedkundige opstelle* (Kaapstad, 1979), pp. 18-19; JPC Mostert, "Tradisie en vernuwning in Afrikanerdenke: wetgewing ten opsigte van anderskleuriges (1948-1980)", *Joernaal vir Eietydse Geskiedenis* 12(1), April 1987, pp. 61-65.

³⁸ I Leatt *et al.*, *Contending ideologies in South Africa* (Kaapstad, 1986), pp. 81-86; *Sunday Times*, 13 Maart 1977, p. 15; *Die Federale Raad van die Nasionale Party van Suid-Afrika 'rae en antwoorde oor grondwetplan* (pamflet, Kaapstad, s.a.), pp. 2-6.

nie eenheidstaatgrondslag nie – sy beslag gekry. Ooreenkomstig die tuislandbeleid, sou elke swart “volk” sy eie parlement besit waarvolgens die beginsel van eenmens-een-stem beoefen kon word, maar elk op sy eie terrein. Die stedelike swarte (die eintlike politieke turksy vir die NP), moes egter ook sy politieke regte op tuislandgrondslag uitoefen. Ten opsigte van die kleurlinge en Indiërs is op aanbeveling van die Erica Theron-kommissie van 1976 ’n soort “kanton”-stelsel van konsosiatiewe demokrasie voorgestel. In September 1977 is ’n konsepgrondwet, die voorloper van die 1983-grondwet, deur die NP-koukus aanvaar wat in wese op ’n stelsel van demokratiese pluralisme neergekom het.³⁹

Terwyl bogenoemde verwickelinge oor die algemeen positief ontvang is in gematigde blanke geleedere, was dit nie die geval in die breë regse dampkring nie. In hierdie opsig het die “nuwe” oorlewingskonsep eerder as ’n verdelende faktor in die blanke politiek na vore getree as wat dit enigsins verenigend ingewerk het. Waar die aanvanklike idee van oorlewing op die grondslag van blanke eenheid *vis-à-vis* swart eenheid in ’n mindere of meerdere mate tot die meerderheid blankes, ook die regse faksie in die NP, gesprek het, het die idee van oorlewing op grond van groeppvorming oor kleurgrense heen, weerstand by laasgenoemde ontlok. Terwyl daar ’n omgeswaai en heroriëntering in die verligte Afrikaner-denke gekom het wat die kwessies van wit oorheersing, die vrees vir gelykstelling en rassediskriminasie afgewater het, het hierdie konsepte egter ongeskonde in die regse Afrikaner se politieke denke bly voortbestaan.⁴⁰

Vir die regse blankes kon oorlewing en selfbehoud in alle gevalle slegs op ’n rassegrondslag verseker word. In hierdie opsig het die vreesfaktor as die dinamiese onderdeel van die oorlewingskonsep verdelend op Afrikaner-geleedere begin inwerk. Vrees, veral die vrees vir gelykstelling as die wegbereider vir swart politieke oorheersing, het ten grondslag gelê aan die regses se verwerping van die beginsel van magsdeling soos verwoord in die 1977-voorstelle. Terwyl die verligtes in die NP die blanke, en spesifiek die Afrikaner, se voortbestaan in beperkte magsdeling met “nie-blankes” gesien het, het hierdie konsep vir die regses juis die blanke se ondergang voorspel. Hierdie teenstrydige benaderings tot die oorlewingskrisis waarin die Afrikaner hom in die laat sewentigerjare bevind het, en veral die botsende standpunte oor die wyse waarop die krisis hanteer moes word, was die oorsaak van die groeiende verwydering tussen die verligte en die konserwatiewe kampe in die NP.⁴¹

³⁹ Mostert, pp. 66-71; Van Jaarsveld, *Die evolusie...*, p. 65; A Sparks, *The mind of South Africa the story of the rise and fall of apartheid* (Londen, 1990), p. 319; *Nasionale Party van Suid-Afrika toekomstige staatsbestel vir wit, bruin en Indiër* (pamflet, Kaapstad, 1977), pp. 3-16.

⁴⁰ Mostert, pp. 69-70; Van Jaarsveld, *Die evolusie...*, p. 19; Leatt *et al.*, p. 85.

⁴¹ DP de L van Staden, *Die nuwe staatspresident Blanke? Kleurling? Indiër?* (pamflet, Pretoria, s.a.), pp. 1-4; SJ Becker, *Vernietiging en chaos* (pamflet, Windhoek, s.a.), pp. 1-4; DP de L van Staden, *Doen die regering te veel vir swartes?* (pamflet, Pretoria, s.a.), pp. 1-5; JH Jooste, *Die nuwe regeringstelsel HNP-standpunt* (pamflet, Pretoria, s.a.), pp. 1-44; Adam en Giliomee, ppe. 120, 135-136; Leatt *et al.*, p. 85; Onderhoud: CWH Boshoff, Pretoria, 25 Maart 1992.

Een van die vernaamste aanduidings van die mate waarin die vreesfaktor ná 1976 'n primêre motiveerder in nie net die regse blanke politiek nie, maar blanke politieke denke in die breë begin word het, was die blanke stempatroon. Die algemene verkiesing van 30 November 1977 staan in die teken hiervan. Die NP se wegholoorwinning kan in 'n groter mate toegeskryf word aan vrese wat twee jaar tevore deur die gebeure in Angola en Mosambiek en die onluste van 1976 in die hand gewerk is, as byvoorbeeld die ontbinding van die VP. Die kiesers se boodskap was duidelik: die oorgrote meerderheid Afrikaans- en Engelssprekende blankes het uit vrees vir 'n swart rewolusionêre magsoorname die eise om swart meerderheidsregering verwerp. Terwyl die NP met 135 setels (voorheen 120) die grootste meerderheid in sy geskiedenis behaal het, kon die Progressiewe Federale Party (PFP) (17 setels) en die nuutgestigte Nuwe Republiek Party (NRP) (10 setels) nie 'n indruk maak nie. Die HNP kon steeds geen setel verower nie, aangesien die meeste regse blankes dié party nie as 'n politieke tuiste gesien het nie.⁴²

4. GROEIENDE BLANKE STEUN VIR DIE REGSE POLITIEK

In teenstelling met die minder charismatiese HNP, het die verregse AWB sedert 1979 'n meer sigbare faktor in die regse politiek geword. Dit was veral ná 'n insident in Maart 1979 toe die bekende historikus, FA van Jaarsveld, deur Eugene Terre'Blanche en ander lede van die AWB geteer-en-veer is weens dié se aandrang op 'n herinterpretasie van Gelofedag. Nieteenstaande die negatiewe publisiteit wat die AWB se onkonvensionele politieke aktiwiteite in die plaaslike media begin geniet het, kon dié organisasie daarin slaag om hom algaande as een van die belangrikste beskermers en draers van tradisionele Afrikaner-waardes en -instellings voor te doen. Terselfdertyd is die NP daarvan beskuldig as sou dié party dit wat vir die Afrikaner kosbaar was, versaak het. Terre'Blanche se charisma en die emosionele aard van sy toesprake het aanklank gevind by die ontnugterde en onsekere boere, werkers- en laer middelklas Afrikaners wat sedert die vroeë sewentigerjare van die NP vervreem begin raak het. Dit was hierdie blankes wat aanvanklik die ergste deur eerste minister PW Botha se hervormings, in besonder die afskaffing van werkreservering en die gevolglike verlies van rasgebaseerde ekonomiese voorregte, geraak is.⁴³

Die mate waarin verbandhoudende oorlewingsverwante vrese toe reeds in 'n mindere of meerdere mate 'n rol in bogenoemde blanke geleedere gespeel het, is onder meer weerspieël in slagspreuke op baniere wat tydens AWB-byeenkomste

⁴² WA Kleynhans, *SA algemene verkiesingsmanifeste, 1910-1981* (Pretoria, 1987), pp. 451-457; K Maguire, *Politics in South Africa from Vorster to De Klerk* (Edinburgh, 1991), pp. 23-24.

⁴³ A Kemp, *Victory or violence the story of the AWB* (Pretoria, 1990), pp. 11-13; A Hochschild, *The mirror at midnight South African journey* (New York, 1990), pp. 209-211; J Tempelhoff, "Meester van die parallel: 'n huldeblyk aan professor F.A. van Jaarsveld met sy sewentigste verjaarsdag", *Historia* 37(2), November 1992, pp. 9-10; Onderhoud: D Ackerman, Brandfort, 22 Junie 1992.

vertoon is. Sy aan sy met die Transvaalse Vierkleur en die kenmerkende rooi, wit en swart vlag van die AWB het dit geles: “Vir oorlewing is geen prys te hoog nie.” Die AWB se boodskap aan blanke Afrikaners was duidelik: die voortbestaan van die Afrikaner-volk word bedreig en daar sou moontlik geveg moes word om dié bedreiging af te weer. Vir diegene wat bereid was om hierdie oorlewingstryd te stry, het Terre’Blanche troos gebied in die droom van ’n blanke volkstaat bestaande uit die geografiese gebiede wat in die negentiende eeu as die Boererepublieke van Transvaal, die Oranje-Vrystaat en Vryheid bekend gestaan het. Vanaf 1979 is die volkstaat-sentiment toenemend deur Terre’Blanche en ander AWB-leiers vanaf openbare verhoë geëggo. Hoewel die eksplisiet paramilitêre karakter van die AWB, sowel as merkbare neo-Nazi invloede, aanvanklik die meer gematigde konserwatiewe Afrikaners op ’n afstand gehou het, het die beweging algaande ’n politieke toevlugsoord geword vir meesal Afrikaanssprekende blankes wat begin hunker het na die herinstelling van ’n vervloë staatkundige orde.⁴⁴

Terwyl die AWB geleidelik besig was om politieke veld te wen, het die HNP self goed begin vertoon. Die party kon in die verkiesing van 1977 slegs 30 000 stemme trek, maar die uitslag van sowel die voorafgaande tussenverkiesings in Rustenburg, Roodepoort en Koedoespoort, as die algemene verkiesing van 1981, het egter ’n duidelike swaai na regs weerspieël: ongeveer 200 000 stemme, dit wil sê 14% van die stemtotaal, is vir die HNP uitgebring. Die NP se seteltal het verminder vanaf 135 na 131 en die PFP se seteltal het met nege tot 26 gestyg. Soos in die geval van die AWB, was die waarskynlikste rede vir hierdie wegvloei van stemme van die NP na die HNP, PW Botha se ekonomiese hervormings. Aangesien die gevolge van hierdie hervormings aanvanklik ’n groter uittog na die HNP as na die radikale AWB tot gevolg gehad het, behoort dit in noue samehang met die HNP se groei verreken te word.⁴⁵

Teenoor die verwickelinge in regse geledere, was ’n nuwe realisme besig om in NP-geledere pos te vat. Slegs enkele maande na sy bewindsaanvaarding het PW Botha, wat in 1978 vir premier Vorster opgevolg het, nie net die NP verbind tot die implementering van oënskynlik ingrypende hervormings nie, maar het hy terselfdertyd blankes tromp-op met die (vir hulle) onaangename werklikheid gekonfronteer: pas aan of sterf. Hierdie kentering in NP-denke is genoodsaak deur demografiese tendense wat sowel ’n politieke as sekuriteitsrisiko vir die NP-bewind ingehou het. Die gevaar van ’n interne rewolusie as die eindresultaat van die voortgesette negering van die aspirasies van die swart bevolking wat, strydig met die voorspelde 1978-draaipunt van die swart migrasie-koers, na die “blanke” stedelike gebiede bly

⁴⁴ J Hyslop, "The impact of the ultra-right on South African politics", *South African Review* 4, pp. 396-397; Leistner, pp. 382-383; Kemp, pp. 11-13; Onderhoud: WJ Etzebeth, Bloemfontein, 29 Julie 1992.

⁴⁵ Kemp, pp. 24-25; Kleynhans, p. 471; Onderhoud: JA Marais, Pretoria, 25 November 1991.

stroom het, is in die meer verligte kringe van die NP besef. In die lig hiervan is erken dat Suid-Afrika 'n veelvolkige samelewing is en nie 'n eksklusief blanke republiek nie, en is die posisie van die stedelike swartes as permanente verblyfhouers erken.⁴⁶

Ekonomiese vrees, veral die vrees vir die gevolge van 'n swart anti-kapitalistiese rewolusie, het daartoe gelei dat Afrikaner-kapitaliste aangedring het op die skepping van 'n gematigde, kapitalistiese swart middelklas deur die koöptering van swartes in die vryemarkstelsel. Dit sou uiteraard slegs bewerkstellig kon word deur blanke werkers hul rasgebaseerde voorregte te ontnem. Op aanbeveling van die Riekert- en Wiehahn-kommissies is diskriminasie in die laat sewentigerjare uit die arbeidswetgewing verwyder, werkreservering afgeskaf en swart vakbonde toegelaat. Hierdeur het die NP van sy tot nog toe Afrikaner-populistiese beeld afstand gedoen deur hom toenemend op die NP-bourgeoisie se belange toe te spits. Hierdie veranderde omstandighede het veral die laer sosio-ekonomiese strata van die Afrikaner-samelewing, en dus meesal mense wat direk of indirek vir hul voortbestaan van die “welsyn” van die staat afhanklik was, geraak en dit was hulle wat moes besluit of hulle hul daarby gaan aanpas of nie. Diegene wat besluit het om hul nie daarby aan te pas en staatshoof Botha dus nie langer te volg nie, het hul toevlug tot die HNP geneem. Verskeie kiesers het hierdie skuif uit protes teen die NP se nuwe koers gemaak en nie soseer die HNP as politieke tuiste beskou nie. Die goeie vertoning van die HNP in die 1981-verkieping moet dus grootliks ook in hierdie lig beskou word.⁴⁷

5. DIE VAL VAN DIE SMITH-BEWIND IN RHODESIË (ZIMBABWE)

Die aanvangsjare van die dekade tagtig, in besonder 1981 en 1982, staan in die teken van 'n ingrypende grondverskuiwing in die blanke politiek. Hoewel die gebeure rondom die wegbreekaksie en die daaropvolgende stigting van die KP 'n nuwe era in die regse en Suid-Afrikaanse politiek ingelui het, is dit die omstandighede wat tot hierdie tweede skeuring in die NP aanleiding gegee het, wat uiteindelik lig werp op die kwessie wat nie net onderliggend was aan die wegbreekaksie self nie, maar die dominante faktor in die blanke politiek sou word, naamlik dié van vrees. Naas faktore wat direk verband hou met die NP se beoogde grondwetlike hervormings, die groeiende swart interne en eksterne bedreiging, en ekonomiese regressie, was die bewindsoorname van 'n swart meerderheidsregering in Rhodesië (tans Zimbabwe)

⁴⁶ A Wessels, "Die rol van politieke faktore in die formulering van die Suid-Afrikaanse verstedelikingsbeleid: 'n historiese perspektief", *Joernaal vir Eietydse Geskiedenis* 13(2), Desember 1988, pp. 155-156; A Ashforth, *The politics of official discourse in twentieth-century South Africa* (Oxford, 1990), pp. 195-232; D Harrison, *The white tribe of Africa South Africa in perspective* (Johannesburg, 1987), pp. 249-253; Hyslop, p. 394.

⁴⁷ G Leach, *South Africa no easy path to peace* (Bergvlei, 1986), p. 98; Maguire, pp. 27-30.

in 1980 'n kwessie wat destyds en in die jare daarna 'n groter invloed op blanke politieke denke uitgeoefen het as wat algemeen aanvaar word.⁴⁸

Die mate waarin daar 'n korrelasie bestaan tussen die groei in regse blanke sentiment vanaf die begin van die tagtigerjare en die gebeure in die voormalige Rhodesië gedurende hierdie tyd, behoort gesien te word in die lig van die patroon wat die proses van politieke bevryding in Afrika sedert 1960 gevolg het. Nie net is die oordrag van mag dikwels gekenmerk deur anti-wit geweld nie, maar het latere insidente soos die Kolwezi-slagting⁴⁹ in 1978 toe Katangese rebelle meer as 200 blanke inwoners van Kolwezi, Zaire, doodgeskiet het, die "blanke bloedbad"-tema onderstreep en verbandhoudende vrese lewendig gehou. Wat die Rhodesiese voorbeeld van besondere belang vir die plaaslike regse politiek maak, is die sielkundige effek wat sowel die verloop van die voorafgaande swart-wit-stryd as die finale verdwyning van die beskermende skild van witbeheerde state op regse blankes in Suid-Afrika gehad het.⁵⁰

Sedert die Ian Smith-bewind se eensydige onafhanklikheidsverklaring in 1965, het blanke Rhodesiërs in weerwil van buitelandse druk, selfs van die RSA, geweier om die beginsel van meerderheidsregering te aanvaar. Toe mnr. Smith hom in die vroeë sewentigerjare uiteindelik bereid verklaar het tot 'n skikking met die meer gematigde swart nasionalistiese beweging van biskop Abel Muzorewa, het die politieke gety reeds teen die blanke minderheidsbeweging begin draai. Die meer militante, radikale nasionalistiese bewegings, Zimbabwe African National Union (ZANU) en Zimbabwe African Peoples' Union (ZAPU) – later die verenigde Patriotic Front (PF) – was alleen bereid om te onderhandel oor die volledige oordrag van mag aan 'n swart regering. Omdat onderhandelinge tussen Smith en die swart versetbewegings telkens op 'n dooiepunt uitgeloop het weens Smith se onversetlike houding, het ZANU en ZAPU telkens teruggeval op die hervatting van die gewapende stryd as die enigste middel wat na hul mening die blanke regering tot oorgawe sou dwing. Sedert 1972 is veral die Rhodesiese platteland onderwerp aan 'n guerrilla-oorlog wat 'n bepalende faktor in die swart-wit-stryd daar geword het.⁵¹

Die sielkundige uitwerking wat hierdie oorlog op die blanke Rhodesiërs gehad het, is van belang omdat 'n vreespsigose, soortgelyk aan die een wat Suid-Afrika se blanke bevolking in die tagtigerjare sou teister, stelselmatig onder eersgenoemde begin posvat het. Volgens Baker is blanke Rhodesiërs se rassehoudings grootliks

⁴⁸ Lindsay Smith, p. 168; Stewart, p. 44.

⁴⁹ Sien R Carroll *et al.*, "Massacre in Kolwezi", *Newsweek*, 29 Mei 1978, pp. 10-16; Hugo, p. 244; "The Shaba tigers return", *Time Magazine*, 29 Mei 1978, pp. 8-11.

⁵⁰ C Hope, *White boy running* (Londen, 1988), pp. 265-279; Stewart, p. 44; Lindsay Smith, p. 168; Onderhoud: CP de Kock, Pretoria, 27 November 1991; Onderhoud: PJ Hugo, Pretoria, 27 November 1991.

⁵¹ A Verrier, *The road to Zimbabwe* (Londen, 1986), pp. 151-185; M Meredith, *The first dance of freedom black Africa in the postwar era* (Londen, 1984), pp. 265-279. Kyk in die algemeen ook bv. PL Moorcroft en P McLaughlin, *Chimurenga! The war in Rhodesia 1965-1980 a military history* (Marshalltown, 1982), *passim*.

vergelykbaar met dié van blanke Suid-Afrikaners in die sin dat sy “beleërde kultuur”-teorie ook op blanke Rhodesiërs van toepassing gemaak kan word. Hierdie gemeenskaplikheid het noodwendig daartoe gelei dat blanke Suid-Afrikaners, wat hul in sekere opsigte in ’n soortgelyke politieke situasie as die Rhodesiërs bevind het, met laasgenoemde se vrese kon identifiseer. Hierbenewens het die Rhodesiese, sowel as die plaaslike media, ’n belangrike rol in die versterking van blanke Rhodesiërs en ook blanke, en veral regse blanke Suid-Afrikaners, se vrese vir ’n swart regering gespeel. Berigte oor die wreedaardige moorde op blanke sendelinge en plaasboere het koerantvoorblaaië oorheers en hierdie vrese aangeblaas.⁵²

Dit was veral die aangehaalde vertellings van sommige blanke Rhodesiërs self, wat die verbeelding aangegryp het. ’n Blanke predikantsvrou van Fort Victoria het onder meer vertel: “So het ons [die sendelinge] ook deel geword van dit wat vir hierdie mense ’n normale leefwyse geword het: sandsakke voor die vensters, die hoë draadomheining, die alarm, die geweer wat van kamer tot kamer jou troue metgesel word en die ewig krassende radioverbinding met die Weermag en die onmliggende plase. Wanneer die alarms snags afgaan en jy versteen luister of die honde blaf, wanneer die vrees jou so verlam dat jy skaars jou geweer kan bykom, dan weet jy hoekom hulle [die plaasgemeenskappe] dominee se besoeke so waardeer. Vir jou is dit ’n enkele nag se vreesbelewenis, vir hulle is dit elke nag.”⁵³

Die uittreksel hierbo is betekenisvol, omdat dit nie alleen ooreengestem het met die wedervaringe van die blanke gesinne op die noordelike grens van die destydse Suidwes-Afrika (tans Namibië) waar SWAPO-insurgente se aanvalle op blanke plaashuise ernstige afmetinge aangeneem het nie, maar bowenal ten opsigte van die mate waarin hierdie tipe beriggewing ’n bepaalde persepsie van vreesbelewenis by veral regse blanke Suid-Afrikaners versterk het. Ten opsigte van blanke vrese is hierdie tendens belangrik, aangesien vrees toenemend gekoppel is aan die onmiddellike ervaring van gevaar en ontbering, in teenstelling met die toe nog heersende vrees vir ’n grootliks veraf bedreiging. In dié proses is ’n duidelike boodskap aan blankes in die RSA oorgedra: swart meerderheidsregering is die ononderhandelbare hoogste prys waarvoor swartes tot die bittereinde sal veg, ongeag die implikasies hiervan.⁵⁴

6. SKEURING IN DIE NP EN DIE STIGTING VAN DIE KP

Op 20 Maart 1982 het ’n nuwe party sy verskyning op die regse front gemaak, naamlik die Konserwatiewe Party van Suid-Afrika (KP). Hierdie sterker en meer oortuigende stem as dié van die HNP, was nie bloot die stem van ontevredenenes nie,

⁵² Baker, pp. 152-156; Hugo, pp. 245-246; *Die Transvaler*, 28 Junie 1978, p. 1; *Die Volksblad*, 26 Junie 1978, p. 3; *The Star*, 26 Junie 1978, p. 5.

⁵³ S du Plessis, "Vrees, ja, maar ook vreugde", *Die Huisgenoot*, 12 Mei 1978, p. 15.

⁵⁴ Lindsay Smith, p. 39; Onderhoud: PJ Hugo, Pretoria, 27 November 1991; Onderhoud: FA van Jaarsveld, Pretoria, 23 Maart 1992.

maar ook van ontnugterde en onsekere blankes. Onder die vaandel van die KP sou hierdie blankes die sogenaamde groen weivelde van die apartheidsverlede wat glo deur die NP versaak is, opnuut opsoek in 'n poging om vir hulself 'n bestaan te verseker. Dit was dus 'n pad "terug" die toekoms in – 'n pad wat die regse blanke nie net in toenemende konflik met swart Suid-Afrikaners sou bring nie, maar bowenal met sy mede-blanke Suid-Afrikaners.⁵⁵

Hoewel die sosio-ekonomiese omstandighede van die vroeë tagtigerjare 'n belangrike rol gespeel het, kan die stigting van die KP in wese beskou word as die uitvloeisel van ideologiese verskille, en in besonder die jare lange twis in Afrikaner-geledere oor 'n (vir blankes) aanvaarbare oplossing vir die staatkundige posisie van swart mense. Hoewel die skeuring klaarblyklik gespruit het uit die 1977-grondwetlike voorstelle se beoogde koöptering van die kleurlinge en Asiërs in die nasionale politieke besluitnemingsproses volgens die beginsels van "medeverantwoordelikheid" en "gesonde magsdeling", behoort regse vrese vir die wyer implikasies van die magsdelingklousule as die hoofmotief van die 1982-skeuring beskou te word. Die vrees dat die sogenaamde "magsdeling" tussen die kleurlinge, Asiërs en blankes onvermydelik op "magsoorheersing" deur die swart meerderheid sou uitloop, het aan die wortel van die tweede skeuring in die NP gelê. Dit het dus in wese gegaan om vrese dat die Afrikaner, wat nie meer ten volle op staatsbeskerming kon aanspraak maak nie, bedreig was en dat dié bedreiging slegs deur 'n gekoördineerde kollektiewe aksie afgeweer kon word. Hierdie vrees, en pogings om dit te besweer, sou in die tagtigerjare die vernaamste dryfkrag in die breë regse politiek wees.⁵⁶

Die politieke verloop wat die geboorte van die KP in die Skilpadsaal, Pretoria, voorafgegaan het, is gekenmerk deur toenemende vervreemding en verwydering tussen die verkrampde Treurnicht-faksie en die meer verligtes onder leiding van PW Botha. Dit was grootliks die voortsetting van 'n tendens wat sy ontstaan met die aanvaarding van die magsdelingskonsep deur die NP in die laat sewentigerjare gehad het. Sedert die bewindsoorname van 'n swart meerderheidsregering in Zimbabwe in Maart 1980, moes Botha toekyk hoe van sy eens getroue ondersteuners begin vasskop teen sy beoogde hervormings. Wat veral verontrustend was vir Botha, was die feit dat van dié wat in 1980 aan sy koers begin twyfel het, drie jaar vantevore wel die beoogde voorstelle gesteun het. Klaarblyklik was dit Treurnicht se waarskuwing dat Botha se beplande hervormings die dun ent van die wig was wat daartoe sou lei

⁵⁵ J Grobbelaar en S Bekker, *Vir volk en vaderland a guide to the white right* (Durban, 1989), pp. 9-10; Hyslop, pp. 394-395.

⁵⁶ Grobbelaar en Bekker, pp. 9-10; D du Toit, *Die Nasionale Party se riglyne vir grondwetlike verandering geselekteerde kommentaar, 1982-1983* (pamflet-reeks, s.l., s.a.), p. 726; AP Treurnicht, *Noodlottige hervorming* (Pretoria, 1989), pp. 18-19; MC Smit, "Credo van die Afrikaners: die Koserwatiewe Party en Afrikanermag 1982-1987", *Joernaal vir Eietydse Geskiedenis* 19(1), Junie 1994, pp. 6-7; Baker, pp. 144-145; Onderhoud: AP Treurnicht, Pretoria, 13 Julie 1992.

dat Suid-Afrika uiteindelik dieselfde pad as Zimbabwe sou loop, genoeg om mense tot nuwe insigte te bring.⁵⁷

Die totstandkoming van die KP as die grootste enkele volwaardige regse party het noodwendig ’n verskuiwing ten opsigte van blanke politieke houdings meegebring. Terwyl die HNP sy gevestigde posisie op die regse as van die *status quo* met skakeringe na verregs behou het, het die KP die nuwe verteenwoordiger van die *status quo* geword. Hierteenoor het die NP se posisie na sogenaamd gematig verskuif, met die linkervleuel wat in sommige gevalle aan die liberale grens geraak het. Verder links het die PFP die spektrum van liberaal na selfs gematig-radikaal gevul. Die totstandkoming van die KP het dus die blanke partye links daarvan verder na links laat beweeg en terselfdertyd die regse vleuel versterk, deurdat die NP en die PFP in die proses steun na regs verloor het.⁵⁸

Die betekenisvolste implikasie van die tweede skeuring in die NP is die feit dat Afrikaner-eenheid daarmee waarskynlik finaal verbreek is. Volgens Van Jaarsveld het die verdelingslyn tussen twee soorte Afrikaners geloop: die een ’n ortodokse, tradisionalistiese Afrikaner wat die toekoms gevrees het en daarom ’n verbygegane koloniale wêreld wou terugbring, en die ander ’n “mondige” Afrikaner wat wou hervorm in die wete dat die apartheidsverlede afgelê is en daarmee saam die werklikhede van die Suid-Afrikaanse samelewing aanvaar moes word. Terwyl PW Botha en sy “mondige” Afrikaners noodwendig sekere NP-beleidsbeginsels moes versaak, sou Treurnicht en die KP-ideoloë poog om die tradisionalistiese Afrikaner opnuut rondom die waardes en beleidsrigtings wat dekades lank die hoeksteen van die NP se beleid gevorm het, te mobiliseer. Dit was tussen hierdie twee tipes Afrikaners as voorstanders van botsende politieke sentimente, dat ’n broederstryd sou woed wat die plaaslike politiek vir die grootste deel van die dekade tagtig sou oorheers.⁵⁹

7. SLOTPERSPEKTIEF

Die tweede fase van die era van volwaardige regse politieke partye is hoofsaaklik gekenmerk deur groeiende interne wrywing en spanning in NP-geledere oor die kwessie van blanke oorlewing. Teenoor die verligtes wat op beperkte politieke hervormings aangedring het, was die verkrampptes (lees regses) – hierdie keer onder leiding van dr. AP Treurnicht – gekant teen die afskaffing van “klein apartheid”. Hoewel hierdie gebeure inderdaad ’n voortsetting was van ’n soortgelyke stryd wat in die sestigerjare in Afrikaner-geledere gewoed het en toe uitgeloop het op die stigting van die HNP, is hierdie nuwe stryd veral verhewig deur verwickelinge in

⁵⁷ Onderhoud: AP Treurnicht, Pretoria, 13 Julie 1992; Maguire, pp. 47-50.

⁵⁸ L.J. Ferreira, "Die Volksraadsverkieping van 1987: ’n analise van politieke houdingsingesteldhede", *Joernaal vir Eietydse Geskiedenis* 12(2), Augustus 1987, pp. 195-196.

⁵⁹ Van Jaarsveld, "Die Afrikanerdom...", pp. 28-29; Smit, p. 7; Hyslop, p. 395; Onderhoud: FA van Jaarsveld, Pretoria, 23 Maart 1992.

die swart politiek. Die Soweto-onluste van Junie 1976 het nie net 'n wending in die swart politiek gebring nie, maar ook in die blanke politiek. Die dringendheid van die rassevraagstuk is daardeur opnuut onderstreep, maar so ook is die rol wat vrees as faktor steeds in blanke persepsies gespeel het, uitgelig. Die intensiteit van vrees het toegeneem in reaksie op gebeure wat in daardie stadium 'n nuwe ervaring vir blankes was. Swart reaksie teen apartheid het gelei tot wit teenreaksie en in die geval van die regses was dit 'n teruggryp na 'n politieke bedeling wat nie kon stand hou nie.

Regse vrese vir swart oorheersing en 'n swart meerderheidsregering – daardie ondenkbare skrikbeeld wat ten grondslag van veral regse blankes se oervrees lê – is opnuut onderstreep met die val van die blanke minderheidsbewind in Rhodesië (Zimbabwe). Die gebeure in hierdie buurland het nie net die gaping tussen regse blankes se oordrewe vreesgebaseerde persepsies van swart regering en die werklikheid vernou nie, maar hulle is in die proses daarvan oortuig dat hul vrese nie ongegrond was nie. Dit is in die lig van hierdie besef dat die groeiende blanke weerstand teen 'n beleidsrigting wat op die duur tot die onderwerping van die blanke minderheid deur die swart meerderheid sou lei, gesien moet word. Vir hierdie blankes was Botha se versekerings van onaangetaste wit heerskappy *ad infinitum* 'n skrale troos, want, soos *Die Burger* en ander Afrikaanse koerante telkemale gewaarsku het, “oral in Afrika is die voorbeelde te sien”.⁶⁰ Hierdie toedrag van sake was, saam met ander faktore, die oorsaak van die grootste krisis tot in daardie stadium in die NP se geskiedenis, naamlik die stigting van die KP.

Die verwickelinge in die blanke politiek in die laat sewentiger- en vroeë tagtigerjare staan dus in die teken van die reaksie-teenreaksie politiek wat al hoe meer kenmerkend van die Suid-Afrikaanse politieke landskap geword het. Die gekombineerde effek van interne gebeure (Soweto) en eksterne gebeure (Rhodesië) het versterkend op die regse politieke houding ingewerk. Stempatrone bevestig hierdie tendens en dit sou die ontwikkeling van die regse lyn in die blanke politiek kenmerk. Parallel hiermee het die vreeslyn ontwikkel en dit is veral die mate waarin groeiende getalle hervormingsgesindes ook algaande voor die vrees sou swig, wat hier uitgelig moet word. Opportuniste in die regse kamp het uiteraard hierdie vrese uitgebuit, en wel in so 'n mate dat hierdie sentimente suksesvol in steun by die stembus omgeskakel is. Hierdie tendens, wat sou voortduur, het die tafel gedek vir ingrypende verskuiwings in die wit politiek in die jare daarna.

---

⁶⁰ *Die Burger*, 23 Junie 1978, p. 14.